ВІДГУК

офіційного опонента

доктора філологічних наук, професора

професора кафедри української і зарубіжної літератури та

методики навчання

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ТЮТЮННИК ОКСАНИ МИХАЙЛІВНИ

про дисертацію

ПРИСТАШ АНАСТАСІЇ АНДРІЇВНИ

на тему «Арабістика в рецепції Агатангела Кримського: інтертекстуальний, перекладацький та епістолярний виміри», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 «Філологія» у галузі знань 03 «Гуманітарні науки»

до разової спеціалізованої вченої ради

Національної академії Служби безпеки України

Постать Агатангела Кримського, українського інтелектуала, який заклав підвалини українського академічного сходознавства, був автором першої у світі історії арабської літератури, одним із організаторів Академії наук України, працюючи водночас як перекладач і письменник, є однією з найбільш масштабних і унікальних в історії української науки та культури.

Не будучи українцем генетично, Агатангел Кримський прийняв українство духовно, ставши українофілом та речником української національної ідеї. Він науково обґрунтовано заперечив погодінську теорію, яка в радянські часи переросла в концепцію так званих трьох «братніх» народів із так званою «спільною колискою». Ясна річ, науковець із такими карколомними поглядами не міг не потрапити в поле зору, а власне – в лещата радянської тоталітарної системи. До того ж, ця система взагалі не потребувала таких яскравих, непересічних особистостей, вважаючи за краще позбавлятися від них, що й сталося з Агатангелом Кримським.

Анастасія Присташ справедливо зазначає, що «мало осмисленим залишається доробок Агатангела Кримського у площині «головної» з його орієнтальних дисциплін – арабістики, адже здебільшого українськими дослідниками різних галузей спадщина митця аналізується крізь призму орієнталістики, без розмежування специфіки досить різних культур» (с. 16).

У «Вступі» дисертантка чітко окреслює ту вихідну тезу, яка визначає концепцію усього дослідження: «Арабський Схід мав великий вплив на формування свідомості та естетичних поглядів А. Кримського, тому можемо стверджувати, що сприймати арабістику виключно сферою наукових зацікавлень – це ігнорувати унікальність і новаторство його художнього слова у літературній та епістолярній творчості» (с. 16).

У «Вступі» чітко визначено актуальність дисертаційної роботи, що зумовлена потребою цілісного осмислення внеску Агатангела Кримського як сходознавця у розбудову вітчизняної науки та культури у контексті української декомунізації з урахуванням поточної геополітичної ситуації в Україні та світі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація спрямована на реалізацію положень Стратегії забезпечення державної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022, Стратегії інформаційної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. Обрана тема відповідає п. 32 Філологія в системі СБУ «Основних напрямів наукових та науково-технічних досліджень у системі Служби безпеки України», затверджених наказом Центрального управління СБ України від 18.07.2025 р. № 271.

Враховуючи тему й мету, Анастасія Присташ чітко сформулювала завдання, об'єкт і предмет дослідження. Високий рівень дисертації забезпечено методологічно правильним застосуванням цілого корпусу загальнонаукових і спеціальних методів, а також трансдисциплінарним підходом до дослідження рецепції арабістики у творчості Агатангела

Кримського. Такий підхід уможливив усебічне студіювання творчої спадщини митця як простору міжкультурної взаємодії з носіями арабського етносу, реконструкції механізмів інтерпретації арабських культурних кодів та виявлення впливу дискурсу арабістики на формування специфіки авторського ідіостилю вченого-сходознавця.

Дисертація Анастасії Присташ вирізняється глибоким аналізом провідних наукових ідей попередників (як українських, так і зарубіжних), вагомою джерельною базою дослідження, що в цілому стало запорукою високого рівня наукової вірогідності одержаних результатів, сформульованих висновків і рекомендацій.

Наукова новизна отриманих результатів є беззаперечною. Анастасія Присташ здійснила перше комплексне дослідження функціонування дискурсу арабістики у художній, епістолярній та перекладацькій творчості Агатангела Кримського. У роботі вперше художня спадщина А. Кримського постає як комплексна система інтертекстуальних, перекладацьких та епістолярних вимірів рецепції арабської літературної традиції. Конструктивним є підхід до арабської літературної традиції як феномену, що зумовив формування ідіостилю Агатангела Кримського як письменника. Цілком новаторською і вдалою є спроба авторки роботи реконструювати цілісне інтертекстуальне поле художнього доробку А. Кримського в його кореляції з арабською словесністю шляхом виявлення та систематизації міжтекстових зв’язків поезії й прози письменника з творами арабської літератури. Новим словом у філологічній науці стало обґрунтування механізмів реалізації перекладацьких стратегій відтворення класичної арабської поезії та Корану на основі компаративістичної концепції А. Кримського.

Практична значущість дисертації. Практична цінність результатів дослідження зумовлена можливістю їх використання під час викладання нормативних і спеціальних курсів зарубіжної літератури, теорії літератури, спецкурсів і спецсемінарів у вищих навчальних закладах України,

Національній академії Служби безпеки України, а також для проведення дисертаційних розвідок.

Структура та зміст дисертації чіткі й продумані, відповідають меті й поставленим завданням. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, списку використаних джерел (335 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 217 сторінок, основний зміст викладено на 183 сторінках. Отже, оформлення роботи відповідає встановленим вимогам.

Аналіз змісту дослідження. Дисертаційна робота є оригінальним і завершеним дослідженням, результати якого вичерпно представлені у розділах роботи.

Продуманими і логічно вмотивованими є зміст та архітектоніка першого розділу роботи, що має назву **«Інтертекстуальні зв'язки художньої творчості Агатангела Кримського з арабською літературою»**. Так, у першому підрозділі («Інтертекстуальний дискурс арабістики як формотворчий компонент ідіостилю Агатангела Кримського») дисертантка вдало вписує діяльність автора у контекст українського модернізму. Уже на перших сторінках дослідження вона окреслює творчу самобутність А. Кримського як митця, який «перебував» не лише на «кордоні культур», але й на «кордоні століть». При цьому інтертекстуальність художніх текстів Агатангела Кримського характеризується як риса, що характеризує його насамперед як митця-модерніста, дозволяє розмежувати творчу репрезентацію автора у парадигмах модерну і декадансу (с.25), що й буде здійснено у наступних підрозділах. Добре прописано в першому підрозділі й теоретичне підґрунтя. Авторка критично аналізує різні підходи вчених до класифікації функціонування інтертекстуальних зв'язків, чітко окреслюючи власне бачення цього феномену. Як результат Анастасія Присташ ставить за мету розглянути «інтертекстуальність як перегуки текстів, тобто будь-які (прямі або опосередковані, експліцитні чи імпліцитні) зв'язки творів українського письменника з арабськими літературними творами» (с. 28). За

концепцією дисертантки, «таке осмислення має відбуватися у межах функціонального підходу – з аналізом мотивації автора і осмисленням ролі інтеграції інтертекстуальних елементів до оригінального художнього твору» (с. 28). У роботі чітко окреслено специфіку ключових інтекстових форм, що становлять інтертекстуальне ядро арабістики у художній творчості А. Кримського. Ними названо алюзію, ремінісценцію та референцію. Прозова і лірична творчість А. Кримського характеризується значною актуалізацією дискурсу арабістики й на паратекстуальному, метатекстуальному, гіпертекстуальному та архітекстуальному рівнях (с. 28).

Концептуальними для дослідження є думки дисертантки про те, що головним із способів актуалізації дискурсу арабістики у творчості А. Кримського стало саме переосмислення зразків орієнтальної словесності, а не їх адаптація чи націоналізація. Сильним моментом є звернення Анастасії Присташ до концепцій Дмитра Наливайка й розвиток думки про пов'язаність дискурсу арабістики у художньому просторі Агатангела Кримського з постанням унікальних імагологічних літературних образів, у які він, як автор, «інкорпорується зі своєю суб'єктивністю, зі своєю культурою й ментальністю, своєю ідеологією й ангажованістю» [с. 30]. Так само вдалим є покликання авторки на ідеї Валентини Герасимчук та визнання інтетекстуальними елементами у художніх текстах елементів нехудожніх. Такий підхід розширив можливості аналізу ідіостилю А. Кримського крізь призму арабістики, що представлений на сторінках дисертації. Це ж стосується і апелювання Анастасії Присташ до досліджень Андрія Гурдуза й Тетяни Динниченко, які трактують інтертекстуальність як універсальне всеохоплююче явище, що охоплює не лише літературні дискурси, але й дискурси соціолектні, побутові, наукові, маскультурні тощо, під впливом яких перебуває автор. Вибір такого вектору дослідження розширив виміри інтертекстуального аналізу художньої творчості Агатангела Кримського. Теоретично вивіреним є у дисертації є увага до інтертекстуальних перегуків між корпусом творів Агатангела Кримського, спільним ядром яких є життя

митця, та рецепція його творчості крізь призму автобіографізму.

«Дискурс арабістики є одним із формотворчих елементів ідіостилю А. Кримського, оскільки інтелектуальна проза і поезія письменника суголосні його ego і репрезентують світоглядну парадигму вченого-орієнталіста» (с.30) – це одна з провідних тез дисертації, яку авторка доводить у процесі скрупульозного аналізу художніх текстів митця-модерніста.

Схвалення заслуговує той факт, що, аналізуючи концепції та ідеї дослідників-попередників, дисертантка нерідко дискутує із їхніми твердженнями (йдеться, наприклад, про розвідки Олега Бабишкіна, Соломії Павличко, Ігоря Осташа та ін.). Так, поділяючи думку про етнографізм як формотворчу особливість ідіостилю А. Кримського у циклі бейрутських оповідань, Анастасія Присташ відхиляє думку про те, що цей елемент авторського стилю нівелює художню цінність його малої прози (с. 48).

Розділ другий **«Перекладацькі стратегії Агатангела Кримського»** присвячений розкриттю таких питань, як «Проблеми культурного порозуміння в перекладознавчих студіях А. Кримського з «Корану» та арабського фольклору» та «А. Кримський – перекладач арабської словесності».

Дисертантка справедливо зазначає, що й дотепер поза увагою літературознавців і критиків залишається досвід кращих українських майстрів художнього перекладу, зокрема й Агатангела Кримського. Розділ містить ґрунтовний аналіз різноманітних підходів до тлумачення феномену художнього перекладу. Детально проаналізовано систему арабсько-українських літературних взаємозв’язків, що розвивалися за посередництвом перекладу. Структуротворчою у розділі є думка дисертантки про те, що перекладацька спадщина А. Кримського як про засновника школи художнього перекладу східної літератури не тільки в Україні, а й у Європі ідентифікована його національним самовизначенням.

Анастасія Присташ детально окреслює провідні засади перекладацької

діяльності Агатангела Кримського, який досконало знав і розумів духовну й світську арабську літературу, знав культуру й історію мусульманських народів, що в цілому сприяло виходу з-під пера автора високоякісних перекладних текстів. Ґрунтовне знання джерел дозволяє авторці роботи констатувати, що митцю було притаманне розуміння інонаціонального твору як чинника ідейно-тематичного й жанрово-стильового збагачення національної літератури. Ціннісним є спостереження Анастасії Присташ про специфіку поєднання (переплетення) оригінальних і перекладних творів в художньо-естетичну цілісність у збірці «Пальмове гілля». Завдяки цьому «письменникові вдалося внести в українську літературу модерне світосприйняття» й продемонструвати «новий рівень осмислення перекладу як творчого імпульсу в національній літературі» (с. 103).

Дисертантка висловлює низку цінних думок про специфіку перекладацької практики митця-модерніста. Зокрема, вона доводить, що «А. Кримський як перекладач-практик наголошує на психологічному аспекті перекладу поетичного твору, що має спричинити певний емоційний вплив на читача – носія цільової мови, тобто на перший план ставить потреби реципієнта перекладу, пристосовуючи форму твору до прагматично-комунікативних уподобань та очікувань реципієнта» (с. 108). У полі зору авторки дослідження опиняється також специфіка публікації перекладів, притаманна Агатангелу Кримському, який безпосередньо перед перекладом приводив рядок чи два мовою оригіналу, що мало неабияке значення для подальших дослідників.

Паралельно з другого розділу постає портрет Агатангела Кримського як «літератора-пропагандиста» арабського письменства поза межами арабомовних країн, як ученого-сходознавця, який розробив оригінальну типологію арабської літератури, «ставши, по суті, першим дослідником письменства арабів у всій його цілісності не лише на теренах російської імперії, а й у світі» (с. 89).

Розділ 3. «Епістолярна спадщина А. Кримського в оптиці

арабістики» складається з двох змістовних підрозділів: «Епістолярний доробок А. Кримського в координатах дискурсу арабістики: критерії класифікації» та «Науковий дискурс арабістики як формотворчий елемент епістолярного ідіостилю Агатангела Кримського».

Цілком логічно відправною точкою дослідження стає для дисертантки думка Михайлини Коцюбинської про те, що епістолярна спадщина митця є «простором вивчення його стилістичної органіки», оскільки листи автора та його художній доробок є різними проявами однієї і тієї ж людини. Тож розділ третій є вдалою спробою доповнити уявлення про Кримського-арабіста за посередництвом аналізу його епістолярного доробку в координатах дискурсу арабістики.

Обґрунтованим є методологічний інструментарій, який дисертантка застосовує у третьому розділі, вдаючись до аналізу епістолярію Агатангела Кримського за допомогою комплексу наукових підходів, що передбачає поєднання типологічного, рецептивноінтерпретаційного та історико-генетичного методів. Логічним вважаємо встановлення хронологічних меж листовного спілкування А. Кримського з адресатами, встановлене з огляду на специфіку історичної доби, в яку жив і працював митець, на обставини його життя та розмаїття ідейно-тематичного наповнення приватних кореспонденцій. Застосування функціонального підходу до епістолярної спадщини А. Кримського дозволило Анастасії Присташ вести мову про поліфонічність поняття «епістолярій» й розглядати його кореспонденції під різними кутами: критерій концепції адресата епістолярного послання; критерій ідіостилю адресанта; критерій суміжності з іншими жанрами літератури; критерій специфіки літературної доби (с.124). Функціональний підхід вдало поєднано з застосуванням критерію концепції адресата епістолярних послань, що дало підстави визначити три основні групи в листуванні А. Кримського: офіційно-ділове, напівофіційне (приватно-ділове), а також приватне листування.

Науковою глибиною позначені думки Анастасії Присташ про

формування епістолярної ідентичності Агатангела Кримського та про самобутність його епістолярного ідіостилю. Спільною рисою листовного доробку сходознавця дисертантка називає інтелектуальний, логічний, багатий на різноманітні мовні засоби стиль викладу думок. Змістовними є водночас її спостереження щодо того, як змінюються домінантні риси епістолярного ідіостилю адресанта залежно від адресата й тематики кореспонденції, а також від того, у який із періодів (літературна доба модернізму чи доба його нищення) писалися листи. Не менш вдало авторка аналізує жанрові модифікації листів А. Кримського: листи-щоденники, листи-сповіді, листи-дискусії лист-автокритика, лист-автобіографія, листи-запити та ін.

Анастасія Присташ робить висновок, що в межах дискурсу арабістики в епістолярних зверненнях Агатангела Кримського простежується еволюція елітарної мовної особистості адресанта: «від непересічного представника творчої інтелігенції, що опікується проблемою митця в суспільстві, має високий рівень комунікативної та мовної компетентностей та відзначається рефлективною свідомістю, до автора, чия індивідуальна манера письма, пов’язана з професійною діяльністю та реалізацією креативного потенціалу, є настільки унікальною та впізнаваною, що арабістика й А. Кримський сприймаються адресатами як неподільне ціле» (с. 171).

Третій розділ роботи, як і два попередні, засвідчує наукову сумлінність та широку ерудицію авторки, її вміння узагальнювати різнорідні ідеї та концепції, окреслювати ключові проблеми у дискусіях. Показовим є і той факт, що рух наукової думки Анастасії Присташ перебуває у полі дослідницьких спостережень професора Володимира Кузьменка, що свідчить про тісну співпрацю дисертантки і наукового керівника, визнаного корифея української науки про епістолярну творчість.

В основних **висновках** підсумовані отримані в дисертаційній роботі наукові результати, які підтверджують розв’язання поставлених завдань.

Повнота викладення основних положень дисертації в опублікованих працях. Публікації Анастасії Присташ відображають основні

положення і результати дисертаційної роботи. За результатами проведених досліджень опубліковано 15 наукових праць, серед яких: 7 одноосібних статей у фахових наукових виданнях, затверджених Міністерством освіти і науки України, 1 одноосібна стаття у закордонному виданні, 6 праць апробаційного характеру (тези доповідей), 1 навчальний посібник. Науковий доробок Анастасії Присташ відповідає вимогам щодо публікації та апробації матеріалів дисертації.

Відсутність порушень академічної доброчесності. У процесі перевірки дисертаційної роботи та наукових публікацій, що опубліковані за темою дисертації, порушень академічної доброчесності не виявлено. Зокрема, не виявлено академічного плагіату, самоплагіату, елементів фабрикації чи фальсифікації. Текст дисертації містить посилання на публікації авторки роботи та публікації інших авторів. Дисертація написана грамотно, у науковому стилі. Дослідження відповідає обраній спеціальності та рівню кваліфікаційної роботи доктора філософії.

Оцінюючи дисертаційну роботу Анастасії Присташ як працю високого ґатунку, висловимо певні міркування, що мають переважно уточнювальний та дискусійний характер.

1. У дисертації справедливо зазначається, що Агатангел Кримський тримав першість у багатьох сферах культурного життя України, а його новаторство в літературі заклало підвалини для появи популярного нині жанру інтелектуального роману (с.32-33). Варто зазначити, що дослідження виграло б, якби авторка узагальнено вписала роман «Андрій Лаговський» в тогочасний український літературний контекст (інтелектуально-психологічна проза В. Підмогильного, В. Петрова (Домонтовича). Це б увиразнило погляд на арабістику як інтертекстуальне поле великої прози А. Кримського та художню специфіку останньої.
2. Це ж стосується і трактування поетичного доробку Агатангела Кримського. Дисертантка справедливо зазначає, що збірка

«Пальмове гілля» стала абсолютно новим явищем для української літератури, оскільки поєднала інтелектуалізм та східну екзотику (с. 53). При цьому вона фактично уникає огляду питання про присутність дискурсу орієнталізму в тогочасній українській літературі, східна жанрово-тематична палітра якої опосередковано впливала на формування творчого таланту Агатангела Кримського як поета.

3. «Бейрутські оповідання» А. Кримського, а також його бейрутські кореспонденції варто було б розглянути на тлі традицій українського тревелогу.

Утім, висловлені вище зауваження аж ніяк не знижують теоретико-методологічної і науково-практичної значущості, обґрунтованості та достовірності авторських напрацювань і, відповідно, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Більше того, варто вказати на особливу актуальність і затребуваність подібних праць для сучасної української філологічної науки. Анастасія Присташ справедливо зазначає, що надзвичайно продуктивна діяльність А. Кримського складно піддається цілісному осмисленню через її багатовекторність. Фактично своїм дослідженням дисертантка актуалізує потребу структурування дискурсу орієнталістики у творчості А. Кримського на дискурси арабістики, іраністики і тюркології, адже кожна із цих наук мала свій самобутній вплив і знайшла своє самобутнє відображення у художньому світі письменника й перекладача. Саме такий підхід, а також подальше поглиблене прочитання в українському національному контексті, стане запорукою оптимально цілісного та об’єктивного прочитання спадщини Агатангела Кримського, який в одному з листів до Омеляна Огоновського зізнавався: «Українство вросло в мене органічно».

Було б добре, щоб матеріали дисертації Анастасії Присташ були укладені в монографію і дійшли до широкого читацького загалу. Поза сумнівами, книга знайде свого читача, адже глибокий зміст у дослідженні

поєднано з простотою та легкістю викладу матеріалу.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 035 «Філологія», а також вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом № 40 Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року (редакція від 12.07.2019 року) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішень разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44, а її авторка Приставш Анастасія Андріївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 «Філологія».

Офіційний опонент:
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української і зарубіжної
літератури та методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі Оксана ТЮТЮННИК